

MAŁGORZATA SOBOL

METAFORA JAKO SPOSÓB EKSPRESJI POSTAW TEMPORALNYCH*

Niektóre rzeczy można oddać jaśniej i trafniej za pomocą przenośni niż za pomocą właściwych wyrazów.

Demetriusz

„Co to jest czas?” O ile na to słynne pytanie św. Augustyna wciąż nie ma jednoznacznej i uniwersalnej odpowiedzi, o tyle dużo możemy powiedzieć na temat, jaki jest czas, a dokładniej – jak postrzegany jest przez ludzi. Giosca (1978, s. 114) pisze, że podobnie jak Eskimosi mają wiele słów na określenie śniegu, tak potrzebujemy setek wyrażeń do oddania różnorodności temporalnego doświadczenia. Bogactwo opisów czasu wynika z jego skomplikowanej natury. Czas nie jest bowiem postrzegany tak bezpośrednio, jak np. przestrzeń (Nosal, 2000b). Kotarbiński (za: Pawluczuk, 1978, s. 54) stwierdził nawet: „Nie ma takiego przedmiotu, nie ma takiego czegoś, nic nie jest czasem, żaden przedmiot nie jest czasem”. Z drugiej strony, człowiek wiąże z czasem bardzo silne i zróżnicowane emocje – niesie on ze sobą zarówno najpiękniejsze, jak i najgorsze chwile życia. Dla oddania tak postrzeganego czasu – jako czegoś nieokreślonego, a zarazem wzbudzającego intensywne emocje – ludzie często posługują się metaforami. „Gdy mówimy o rzeczach, których nie postrzegamy za pomocą zmysłów, musimy uciekać się do metaforycznego użycia języka. [...] Każdy, kto mówi o rzeczach, których nie można zobaczyć, ani dotknąć, ani usłyszeć itd., musi nieuchronnie tak mówić, jakby rzeczy te można było zobaczyć lub dotknąć, lub je usłyszeć” (Lewis 1947, s. 160-161).

MGR MAŁGORZATA SOBOL, Zakład Psychologii Osobowości, Instytut Psychologii KUL, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: etiuda@vsop403.umcs.lublin.pl

* Praca finansowana w ramach grantu KBN 5 H01F 01820 „Umysłowe reprezentacje czasu: wymiary, struktura, konsekwencje regulacyjne”.

Metafory temporalne możemy podzielić na niewerbalne i werbalne. Niewerbalne to na przykład rzeźby, obrazy czy też proste figury geometryczne. Cottle (1976) stosował w swoich badaniach koła, kwadraty i linie różnej długości jako symbolizacje czasu. Przedmiotem tego artykułu są werbalne metafory czasu. Z tego typu przenośniami spotykamy się w życiu codziennym, bogatym ich źródłem jest także literatura piękna. Mamy więc tak popularne metafory, jak np. „Czas to pieniądz”, „Czas ucieka”, jak i bardzo wyszukane i rozbudowane, np. „Czas ma na grzbiecie torbę; w niej jałmużnę / Dla zapomnienia. Jest z niego potężny / Niewdzięczny potwór, a owe okrucy / Są pożerane, zaledwie nastąpią / I zapomniane, zaledwie się spełnią” (Szekspir – za: Ricoeur, 1989, s. 132). W związku z takim sposobem ekspresji czasu rodzi się pytanie: jaką wartość mają metafory dla poznania temporalnego wymiaru osobowości? Wokół tego zagadnienia skupiać się będą rozważania niniejszego artykułu.

I. EPISTEMOLOGICZNY ASPEKT METAFOR

Od czasu sformułowania definicji metafory przez Arystotelesa powstało wiele różnych jej koncepcji, także obecnie jest to pojęcie wieloznaczne (Helman, 1998, s. 85; Schulte, 1997; Dobrzyńska, 1984). Słownik Kopalińskiego (1967, s. 329) podaje następującą definicję przenośni: „Figura stylistyczna, w której jeden przynajmniej wyraz uzyskuje inne, obrazowe, ale pokrewne znaczenie”. W opracowaniach naukowych metafora ujmowana jest nie tylko jako forma językowa, ale też jako zagadnienie filozoficzne, sposób percepcji i opisu świata (por. Świątek, 1998; Zdravko, 1995; Stępnik, 1988, Dobrzyńska, 1984). Na terenie psychologii praca Billowa z 1977 roku, w której przenośnia rozpatrywana była przede wszystkim jako fenomen psychologiczny, stała się początkiem zainteresowania metaforą (Chlewiński, 1999). Od tego czasu wielokrotnie podejmowano temat metafory, wskazując zwłaszcza na jej funkcje poznawcze.

Chlewiński (1999) zwraca uwagę na kreatywny aspekt metafory. Ujmuje ją jako ważny instrument poznania, zwłaszcza twórczego, źródło generowania nowych znaczeń i pojęć: „Poprzez przeniesienie cech znaczeniowych jednych wyrazów na inne tworzy się nowa, swoista całość, często o charakterze semantyczno-obrazowym”. Metafora poprzez przesłanianie literalności znaczenia językowego dostarcza nowego rozumienia. Dla Stępnika (1988, s. 95) przenośnia oznacza „spotęgowanie aspektowości”. Jak stwierdził Paivio (za: Chle-

wiński, 1999): „Metafora jest dla badacza myślenia tym, czym zaćmienie słońca dla astronoma” – jednocześnie zasłania badany przedmiot i odsłania niektóre jego właściwości (por. Lakoff, Johnson, 1988, s. 167). Chlewiński (1999, s. 275) pisze dalej: „Metaforyczne definicje pojęć mogą dać klucz do lepszego zrozumienia rzeczywistości, którą te pojęcia reprezentują, a także – pośrednio – rzucają światło na organizację reprezentacji pojęciowej”.

Na twórczy charakter metafor zwraca też uwagę Ricoeur (1989, s. 133). Według niego, metafora „oferuje nową informację [...] mówi nam coś nowego o rzeczywistości”.

Podobnie Nęcka (1999), rozpatrując przenośnię w aspekcie procesu twórczego, wymienia jej funkcje poznawcze. Przenośnia dostarcza nowych informacji istotnych dla zrozumienia obiektu – „charakterystyczny dla metafory zabieg przenoszenia oczywistych, czyli wydatnych, cech nośnika na obiekt, pozwala wykryć w tym ostatnim jego mniej oczywiste, choć przecież prawdziwe właściwości” (s. 77). Ułatwia dzięki temu wgląd w istotę obiektu i równocześnie przynosi efekt nowości i zaskoczenia. Ponadto metafora zazwyczaj ujmuje bardziej złożony obiekt w terminach właściwych obiektowi prostszemu (por. Lakoff, Johnson, 1988).

Mooij (1976, s. 16) podkreśla znaczenie metafory jako środka, który umożliwia „przyswojenie w świetle znanego, tego, co było dotychczas nieznanie, nieprzyswojone lub nie nazwane”.

Maruszewski i Ścigała (1998) podkreślają rolę metafory w rozpoznawaniu stanów emocjonalnych. Ujmują proces tworzenia się metafory jako twórczy proces symbolizacji – przejścia od kodu obrazowego do abstrakcyjnego.

Lakoff i Johnson (1988, s. 266) stwierdzili, że: „zdolność pojmowania doświadczeń za pomocą metafory jest kolejnym zmysłem, jak wzrok, dotyk czy słuch, a metafora dostarcza jedyne go sposobu postrzegania i doświadczania znacznej części świata rzeczywistego”. Określają metaforę jako klucz do rozumienia pojęć niezbyt wyraźnie zarysowanych w naszym doświadczeniu, do których zaliczają pojęcie czasu. Według autorów (s. 173), pojęcia metaforyczne nadają strukturę rzeczywistości, w tym sensie, że wpływają na to, jak widzimy świat i w jaki sposób działamy na podstawie tego postrzegania.

Na znaczenie metafor w wyrażaniu złożonych zjawisk, takich jak czas, zwracają uwagę również Weinrich (za: Wróblewski, 1998, s. 19) i Ricoeur (1989, s. 132). Dla Falkiewicza (1996, s. 398) sam czas, pojęcie „niezrozumiałe, bo niewyobrażalne” jest metaforą rozumianą metaforycznie.

Mooij (za: Stępnik, 1988, s. 31) ujmuje metaforę w kategoriach odpowiedzi na nieplastyczność standardowego słownika. Przekroczenie reguł słownika

umożliwia wyrażenie nowych znaczeń i, jak pisze Dobrzyńska (1984, s. 227), „wyrażenie rzeczy niewyraźnych”.

Lakoff i Johnson (1988) podkreślają ponadto rolę metafor w procesie poznawania siebie (s. 261): „spora część samozrozumienia sprowadza się do świadomego rozpoznania poprzednio nie uświadamianych metafor i tego, jak się według nich żyje”.

Tę ostatnią rolę przerośni czyni przedmiotem rozważań Barker (1997). Wymienia funkcje metafor w procesie psychoterapii. Powołując się na słowa Milтона Ericksona stwierdza, że metafora jest najlepszym narzędziem do ukazania pacjentowi możliwości, jakie tkwią w jego wnętrzu (s. 12). Zauważa dalej (s. 13): „Siła metafory kryje się w jej zdolności do przenikania w głąb afektywnego komponentu osobowości, który jest zwykle tak silnie broniony, że nie sposób do niego dotrzeć”. Dzięki temu metafory osłabiają opór i wzmacniają motywację, można za ich pomocą przeformułować sytuację, zasugerować rozwiązanie problemu, utrzymać kontrolę nad procesem terapeutycznym, pomóc klientowi zrozumieć siebie i ocenić swoje możliwości (s. 48).

Na powiązanie emocji z poznaniem w metaforze zwraca też uwagę Nosal (2000a). Lakoff i Johnson (1988, s. 7) określili przerośnięć jako „racjonalność wzbogaconą o wyobraźnię”. Aspekt emocjonalny odróżnia metaforę od analogii i odpowiada za jej funkcję ekspresyjną (Nałęczka, 1997). Dobrzyńska (1984, s. 233) ujmuje metaforę jako bodziec uruchamiający procesy psychiczne, wykraczające poza abstrakcyjne myślenie, przez co „dezautomatyzuje reakcje na wyrażenia języka”.

Podsumowując, na podstawie wymienionych funkcji poznawczych metafory możemy stwierdzić, że przerośnia odgrywa dużą rolę w ekspresji subiektywnego odczucia czasu. Przede wszystkim umożliwia wyrażenie tak skomplikowanego i niejasnego zjawiska jak czas w terminach prostszych; daje nowe i często oryginalne spojrzenie na czas psychologiczny oraz łącząc w sobie emocje i poznanie, oddaje emocjonalne ustosunkowanie do czasu.

II. MIEJSCE METAFOR CZASU W PSYCHOLOGII TEMPORALNEJ

Obecnie psychologia temporalna rozwija się pod wpływem paradygmatu poznawczego. Czas rozpatruje się jako „szczególną postać informacji i porządkujących ją wzorców kategorialno-parametrycznych” (Nosal 1993; 2000a, s. 108). Przyjmuje się, że w umyśle funkcjonują umysłowe reprezentacje

temporalne, pełniące funkcje regulacyjne (Nosal, 2000a; w druku). Odniesienie do czasu wyrażone w postaci metafor można traktować jako rodzaj zmiennych procesualnych, biorących udział w przetwarzaniu informacji temporalnych. Temporalność rozpatruje się na trzech poziomach: neurobiologicznym, psychofizycznym i egzystencjalnym (Nosal, 2000a; w druku). Metafory odnoszą się do czasu egzystencjalnego. Są ekspresją postaw temporalnych, czyli stosunku osoby do czasu jako wymiaru, swoistej wartości charakteryzującej otoczenie, osobistą przeszłość i perspektywę (Nosal, 2000a). Postawy temporalne wyrażają różnice w osobistych koncepcjach czasu, są przy tym nasycone emocjami, projekcjami i doświadczeniem (por. Zaleski, 1988; Łukaszewski, 1983; 1984; Nosal, 1993; Nosal, Oleś, 1994; Nosal, Bajcar, 1999; Nosal, 2000a).

Wielu autorów podkreśla znaczenie metafor czasu jako ważnej informacji na temat osobowości człowieka. Nosal (2000a) zwraca uwagę na metafory temporalne jako wskaźniki emocjonalnego ustosunkowania do czasu. Michon (za: Nosal, 2000a) pisze, że metafory czasu dostarczają ważnych informacji o naturze reprezentacji temporalnych w skali jednostkowej, a także środowiskowo-kulturowej. Gormann i Wessman (1977, s. 228) podkreślają, że znajomość sposobów, na jakie osoba wyobraża sobie czas, jest ważną informacją na temat fenomenologicznego świata tej osoby. Zaznaczają też, że metafory temporalne powinniśmy postrzegać jako trafne ekspresje sytuacji życiowej, odczuć, systemu wartości i znaczeń danej osoby. Podobnie Meerloo (1966, s. 238), pisząc o metaforach temporalnych używanych przez jego pacjentów w czasie terapii psychoanalitycznej, stwierdza, że w tych określeniach były przekazane podstawowe znaczenia ich cierpienia. W psychologii egzystencjalnej podkreśla się duże znaczenie subiektywnego doświadczenia czasu dla zrozumienia indywidualnego sposobu „bycia w świecie” (Wessman, Ricks, 1966).

III. RODZAJE METAFOR CZASU

Powracając do przykładów metafor czasu podanych na początku artykułu, zauważamy, że takie przenośnie, jak „Czas ucieka”, „Czas to pieniądz”, są powszechnie stosowane i często nie zdajemy sobie sprawy z ich metaforycznej natury. Tego typu metafory określa się jako martwe. Chlewiński (1999) nazywa je też genetycznymi, potocznymi, Mayenowa (1974, s. 246) – startymi. Metafora Szekspira jest natomiast przykładem tzw. przenośni żywej,

zwanej też poetycką bądź aktualną (por. Riceour, 1989, s. 132). Aby odbiorca właściwie odczytał taką metaforę, musi odkryć podstawy zastosowania danego wyrażenia. Metafory żywe czy też aktualne są często bardzo oryginalne i zaskakujące. Nie są powszechnie używane w języku codziennym.

Lakoff i Johnson (1988) przeprowadzili ciekawą analizę metafory „Czas to pieniądź”. Zwrócili uwagę, że w naszej kulturze traktuje się czas jako pewien towar, np. płacimy za nocleg w hotelu, za czas rozmowy telefonicznej, procenty od pożyczonych pieniędzy. Traktujemy przez to czas jako przedmiot wartościowy, o ograniczonej ilości, coś co można wydać, zaoszczędzić, stracić, dobrze lub źle zainwestować. Zaznaczyć tu trzeba, że takie pojmowanie czasu nie jest obecne we wszystkich kulturach (por. Hall, 1976; 1987). Zwracają na to uwagę również Gorman i Wessman (1977, s. 238). Nawiązując do Fromma piszą, że takie symbolizacje czasu są odzwierciedleniem sytuacji człowieka w kapitalistycznych społeczeństwach, w których ludzie postrzegają siebie jako towar możliwy do zbycia. Lakoff i Johnson (1988, s. 31) wskazują dalej na relacje subkategorialne między tego rodzaju metaforami czasu: „Czas to pieniądź” sugeruje, że czas jest środkiem ograniczonym, co z kolei implikuje, że czas jest artykułem wartościowym. Autorzy zauważają też, że czas wiążemy również z pracą, np. tyle czasu potrzeba na wykonanie czegoś. W ten sposób nadajemy pojęciu „czas” metaforyczną strukturę swego rodzaju dobra naturalnego. Dzięki temu możemy go kwantyfikować, przypisywać mu określony cel, wartość.

W opisanych powyżej przykładach mamy do czynienia z tzw. metaforami strukturalnymi, w których jedno pojęcie, w tym wypadku pieniądź, nadaje strukturę metaforyczną pojęciu „czas”. Innym rodzajem metafor temporalnych są metafory orientacyjne (Lakoff, Johnson, 1988). W tym przypadku cały system pojęć nadaje strukturę innemu systemowi. Najczęściej takie przenośnie mają charakter przestrzenny, tzn. są oparte na podstawowych opozycjach przestrzennych, takich jak: „góra – dół” (np. „Czas to wznoszenie się”), „do przodu – do tyłu” (np. „Czas płynie”). Lakoff i Johnson (1988, s. 32), podobnie jak Świątek (1998, s. 115), zwracają przy tym uwagę, że w określeniach metaforycznych „dobro”, „prawość”, „świadomość”, „zdrowie” i „życie” to kierunek ku górze, np. „Głowa do góry”, „Powstał z martwych”, natomiast zło, nieprawość, nieświadomość, choroba i śmierć to kierunek ku dołowi, np. „Popadł w tarapaty”. Ta sama zależność, jak zauważymy dalej, odnosi się też do metafor czasu. Takie przypisanie określonych właściwości poszczególnym kierunkom wydaje się uwarunkowane doświadczeniem, np. ciało po śmierci ciąży ku dołowi, choroba to postawa leżąca (Świątek, 1998). Ciekawą inter-

pretację tego zjawiska podaje Giosca (1978), który szuka przyczyn utożsamiania góry z dobrem, a dołu ze złem w średniowieczu, gdzie wznoszono oczy do góry ku niebu bądź zwracano je ku dołowi – ku piekłu.

Podobnie jak Lakoff i Johnson (1988) również Boroditsky (1999, s. 26) zwraca uwagę, że dziedziny pojęciowe czasu i przestrzeni dzielą relacyjną strukturę, tzn. przestrzenne schematy są również używane jako temporalne schematy w myśleniu o czasie. Wśród metafor przestrzennych autor wyróżnia następnie metafory ruchomego *ego*, w których „ja” lub kontekst obserwatora postępuje wzdłuż linii czasu w kierunku przyszłości (np. „zbliżamy się do świąt”) i metafory ruchomego czasu, w których linia czasu postrzegana jest jako rzeka bądź transport taśmowy, na którym zdarzenia przesuwane są z przyszłości ku przeszłości (np. „zbliżają się święta”) (Boroditsky, 1999).

Stępnik (1988, s. 128) pisze, że nieuchwytna kategoria czasu prowokuje umysł do tworzenia jej „bytowych odpowiedników w postaci różnego typu uprzedmiotowień i wyobrażeń”. Autor zauważa dalej, że czas nie ma ustalonej pozycji kategorialnej. Jest językowo ujmowany jako konkret, antropomorficzne wyobrażenie, sugestia lub nominalnie jako „czas”. Czas jest antropomorfizowany, np. „czas biegnie”, „czas ucieka”, a także, jak to już było powiedziane wcześniej, jest uzmysławiany poprzez zastosowanie pojęć przestrzennych, np. „otchłań czasu”.

Jak widać, analiza tzw. martwych metafor czasu, tzn. takich, którymi posługujemy się w życiu codziennym, nie zdając sobie zazwyczaj sprawy z ich metaforycznego charakteru, pokazuje, w jaki sposób ukształtowało się w naszych umysłach takie a nie inne pojęcie czasu. Duży wpływ na sposób widzenia czasu mają czynniki kulturowe. Jak wiadomo, inaczej podchodzą na przykład do wartości czasu Europejczycy, inaczej Afrykanie czy Azjaci (por. Hall, 1976; 1987; Nosal, 2000b). Bardziej indywidualne odniesienie do czasu oddają metafory żywe, zwane też aktualnymi. Ciekawą metodą psychologiczną, wykorzystującą żywe metafory czasu, są skale metafor czasu.

IV. SKALE METAFOR CZASU

Najczęściej stosowaną skalą metafor temporalnych jest test Knappa i Garbutta (1958). Test ten powstawał w kilku etapach. Najpierw zgromadzono około 40 metafor, pochodzących ze zbiorów cytatów, antologii i innych źródeł. Następnie poddano je wstępnej ocenie w grupie studentów, którzy wskazywali odpowiedniość poszczególnych metafor na pięciostopniowej skali.

Określenia, które były powszechnie akceptowane jako odpowiednie bądź najczęściej oceniane jako nieodpowiednie, zostały wyeliminowane. Pozostałe metafory „kontrowersyjne” (25) weszły w skład Skali Metafor Czasu. W instrukcji do skali badany był proszony o wskazanie, na ile dana metafora odpowiada jego subiektywnym wyobrażeniom czasu. Na podstawie analizy czynnikowej skali autorzy wyodrębnili trzy grupy metafor. Określili je jako Grupa Dynamiczna – Szybka (*Dynamic – Hasty Cluster*), Grupa Naturalistyczna – Pasywna (*Naturalistic – Passive Cluster*) i Grupa Humanistyczna (*Humanistic Cluster*). Metafory z grupy Dynamicznej – Szybkiej to np. „fantazyjny wodospad”, „pojazd jadący z nadmierną szybkością”, „uciekająca złodziej”. Według autorów, tego rodzaju metafory są odbiciem Newtonowskiego ujęcia czasu: absolutnego, bezosobowego, stałego. Natomiast przenośnie z grupy Naturalistycznej – Pasywnej (np. „droga na drugą stronę wzgórza”, „dryfujące obłoki”) określili jako orientalne, mistyczne ujęcie czasu. Trzecią grupę, Humanistyczną, stanowiły takie metafory, jak: „staruszek z laską”, „przedzająca staruszka”, „sznur koralu”, „paląca się świeca”. Autorzy zwrócili uwagę, że w metaforach tego typu jest *implicite* zawarte stwierdzenie Protagorasa: „Człowiek jest miarą wszystkiego”.

Inną znaną skalą metafor czasu jest test Wessmana i Ricksa (1966). Ich skala składała się z 214 metafor, które odnosiły się do kilku wymiarów czasu: harmonii i uporządkowania (np. „porządek natury”, „harmonia życzeń”); chaotyczności (np. „porzucona rezydencja”, „zwiększająca się ciemność”); kreatywności (np. „sukcesja nowych form”, „ciąża i narodziny”, „wieczne odnawianie się”); destrukcyjności (np. „gnijący pień drzewa”, „rozwalający się gmach”); ukierunkowania, celowości (np. „cel zamierzeń”, „droga na drugą stronę wzgórza”, „droga do realizacji celów i zamierzeń”).

V. PRZEGLĄD BADAŃ NAD ZWIĄZKIEM MIĘDZY PREFERENCJĄ METAFOR TEMPORALNYCH A INNYMI ZMIENNYMI PSYCHOLOGICZNYMI

Knapp i Garbut (1958) badali związek między potrzebą osiągnięć, mierzoną za pomocą TAT, a preferencją określonych metafor czasu. Przebadał 73 mężczyzn – studentów Uniwersytetu Wesleyan. Okazało się, że osoby z wysoką potrzebą osiągnięć preferowały metafory oddające szybki i ukierunkowany ruch czasu, natomiast badani z niską potrzebą osiągnięć wybierali raczej określenia odnoszące się do wolnego, spokojnego upływu czasu. W innym

badaniu stwierdzono, że osoby z wysoką potrzebą osiągnięć opisują czas jako „czysty”, „młody”, „ostry”, „aktywny”, „napięty”, a osoby z niską potrzebą osiągnięć – jako „pusty”, „zimny”, „poważny” (Knapp, Garbutt, 1958).

Wessman i Ricks (1966) porównywali sposób doświadczania czasu przez ludzi szczęśliwych i nieszczęśliwych. Okazało się, że osoby szczęśliwe przeżywają czas w terminach wstępowania, wznoszenia się (np. „wschód słońca”, „wzbijający się płomień nadziei”), organicznej kompozycji, płodności i rozwoju (np. „sukcesja nowych form”, „rozgałęziające się drzewo”, „ciąża i narodziny”, „niewyczerpane źródło”), harmonii, porządku (np. „porządek natury”, „harmonia życzeń”, „równe tempo pracy i odpoczynku”). Czas jest personifikowany przez nich jako dobra, mądra osoba (np. „najmądrzejszy doradca”, „rodzaj lekarza”, „doradzający mędrzec”). Badani zadowoleni z życia postrzegają przyszłość jako jasną, obiecującą, wypełnioną określonymi celami, ku którym jest ukierunkowana ich aktywność (np. „obiecująca kariera”, „związkujące się powodzenie”).

Osoby nieszczęśliwe postrzegały czas jako schodzenie, opadanie (np. „powolne opadanie”, „schody do grobu”), rozkład, powolna destrukcja (np. „gniący pień drzewa”), nieuczciwość (np. „stary oszust”, „chroniczny złodziej”). Upływ czasu widzą jako monotony, nużący, powolny, jałowy i pusty (np. „nudna beznadziejność”, „sztywna rutyna”). Odczuwają obezwładniającą siłę czasu, porównywanego do złej, nieprzyjemnej osoby (np. „największy tyran”). Przyszłość jest dla nich ciemna, bezcelowa, żywią wobec niej złe przeczucia (np. „beznadziejne przedsięwzięcie”, „rozwijające się poczucie daremności”).

Kurz (1963) zajmował się związkiem między zdolnością do odraczania gratyfikacji a postrzeganiem szybkości upływu czasu. Przebadał 46 kobiet testem Rorschacha i Testem Metafor Czasu Knappa i Garbutta. Autor otrzymał istotną, ujemną korelację między umiejętnością odraczania gratyfikacji a postrzeganiem szybkiego upływu czasu (metaforami z grupy Dynamicznej – Szybkiej) $r = -0,52$, $p < 0,001$ oraz dodatnią korelację między umiejętnością odraczania gratyfikacji a preferencją metafor z grupy Naturalistycznej – Pasywnej ($r = 0,41$, $p < 0,01$). Wynik taki Kurz uzasadniał w ten sposób, że osoba, która ma trudności z odraczaniem gratyfikacji, jest silniej motywowana do postrzegania czasu jako szybko upływającego, ponieważ czekanie jest dla niej niewygodne (Kurz, 1963, s. 273).

W badaniu Mackaya i Browna (1970) 31 studentów wypełniało Test Metafor Czasu Knappa i Garbutta oraz oceniało czas na 12 semantycznych skalach. Okazało się, że preferencja dynamicznych obrazów czasu była bardziej związana z ocenianiem czasu jako szybkiego, aktywnego i energicznego niż

jako emocjonalnego, celowego i postrzeganiem go jako przedmiotu zmartwienia.

Grossman i Hallenbeck (1965) przeprowadzili eksperyment w celu weryfikacji hipotezy, że osoby oceniające czas jako ważny mają tendencję do doświadczenia czasu jako szybko upływającego. Jedna grupa badanych (39 osób) wypełniała zadania z instrukcją, aby zwracali uwagę na dokładność w wykonaniu zadania. Druga grupa badanych (40 osób) rozwiązywała te same zadania z instrukcją, by szczególnie uwzględnić szybkość w wykonaniu zadań. Wszystkich przebadano testem Metafor Czasu Knappa i Garbutta. Stwierdzono, że te dwie grupy nie różnią się pod względem postrzegania subiektywnej szybkości czasu. Na tej podstawie Grossman i Hallenbeck sformułowali wniosek, że ważność czasu nie jest bezpośrednio związana z jego subiektywną szybkością.

Wallach i Green (1961) na podstawie badań z użyciem Skali Metafor Czasu Knappa i Garbutta stwierdzili, że metafory opisujące czas jako szybki były bardziej typowe dla starszych badanych niż dla młodszych. Wyciągnęli stąd wniosek, że subiektywna szybkość czasu jest bardziej bezpośrednio związana z wartością czasu niż z poziomem aktywności osoby.

Wyniki uzyskane przez Wallacha i Greena (1961) nie potwierdziły się w badaniu Tisnera i Wahlena (1979), którzy przebadali Skalą Metafor Czasu Knappa i Garbutta 152 adolescentów i 103 dorosłe osoby. Stwierdzili, że obydwie grupy preferowały szybkie, dynamiczne metafory do opisu subiektywnej szybkości upływu czasu.

Interesującym zagadnieniem jest także ekspresja odniesienia do czasu w postaci metafor temporalnych u pacjentów psychiatrycznych. Kilka takich przykładów podają Schilder („Moja głowa jest zegarem. Ja tworzę czas, nowy czas, taki, jaki powinien być”; „Czy jest przyszłość? Poprzednio miałem przyszłość, ale teraz ona coraz bardziej się kurczy”) i Seeman („Porzuciłam teraźniejszość, i tak będę żyła w przeszłości”; „Mój czas nie jest moim czasem. Ktoś inny zawsze mówi mi, co mam robić”) (za: Gorman, Wessman, 1977).

*

Odpowiadając na pytanie o wartość metafor czasu dla poznania temporalnego wymiaru osobowości, można stwierdzić, iż niewątpliwie znajomość metafor temporalnych, jakimi posługują się ludzie, wiele mówi o tym, jak postrzegają oni czas. Ta zmienna z kolei koreluje z innymi ważnymi cechami

osobowości, takimi jak np. zadowolenie z życia, motywacja osiągnięć. Choć można postawić skalom metafor zarzut wieloznaczności, to jednak podkreśla się potrzebę stosowania różnorodnych metod badających temporalny wymiar osobowości z uwagi na złożoność czasu psychologicznego (Nosal, 2000a; w druku). Warto przy tym zwrócić uwagę, że również naukowe opisy czasu odwołują się do ogólniejszych metafor przedmiotowo-monadycznych, mechanicznych, cybernetycznych, organizmalnych (Nosal, 2000a, s. 126).

Podsumowując, można się zastanowić nad pytaniem: jaki właściwie jest ten czas, który wyobrażają sobie ludzie, czy jest harmonijny, czy chaotyczny, delikatny czy silny itd.? Na podstawie analizy metafor temporalnych wydaje się, że odpowiedzią jest kolejna właściwość czasu – ambiwalencja. Dobrze oddaje ją następująca metafora: „Czas pojmowany przestrzennie, rozpoczyna się na obszarze wielu lat i zaraz: czas jako punkt ruchomy w przestrzeni, wlokący się lub biegnący szybko – i zaraz, i zarazem; my, jak podróżnicy «dosiadający czasu», powodujący nim jak koniem wierzchowym, lecz na przekór poprzedniemu, przemieszczający się po czasie, który staje się również drogą” (Falkiewicz, 1996, s. 398).

BIBLIOGRAFIA

- Barocas, H. A. (1971). Temporal orientation, human movement responses and time estimation. *Journal of Personality Assessment*, 35 (4), 315-319.
- Barker, P. (1997). *Metafory w psychoterapii*. Gdańsk: GWP.
- Boroditsky, L. (1999). Metaphoric structuring, understanding time through spatial metaphors. *Cognition*, 75, 1-28.
- Chlewiński, Z. (1999). *Umysł – dynamiczna reprezentacja pojęć*. Warszawa: PWN.
- Cottle, T. J. (1976). *Perceiving time. A psychological investigation with men and women*. New York: John Wiley & Sons.
- Dobrzyńska, T. (1984). *Metafora*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Falkiewicz, A. (1996). *Istnienie i metafora*. Wrocław: Wydawnictwo A.
- Fletcher, A. (1965). *Allegory. The theory of symbolic mode*. New York: Ithaca.
- Giosca, V. (1978). *Time forms beyond yesterday and tomorrow*. New York: An Interface Book.
- Gorman, B. S., Wessman, A. E. (1977). Images, values, and concepts of time in psychological research. W: B. S. Gorman, A. E. Wessman (red.), *The personal experience of time*. New York-London: Plenum Press.
- Grossman, J. S., Hallenbeck, Ch. E. (1965). Importance of time and its subjective speed. *Perceptual and Motor Skills*, 20, 1161-1166.
- Hall, E. T. (1976). *Ukryty wymiar*. Warszawa: PIW.
- Hall, E. T. (1987). *Bezgłośny język*. Warszawa: PIW.
- Helman, A. (red.) (1998). *Słownik pojęć filmowych*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.

- Knapp, R. H., Garbutt, J. T. (1958). Time imagery and the achievement motive. *Journal of Personality*, 26, 426-434.
- Kopaliński, W. (1967). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: PWN.
- Kurz, R. B. (1963). Relationship between time imagery and Rorschach human movement responses. *Journal of Consulting Psychology*, 27, 3, 273-276.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: PIW.
- Lewis, C. S. (1947). *Miracles*. London–Glasgow: Collins, Fontanna Books.
- Łukaszewski, W. (1983). Orientacja temporalna jako jeden z aspektów osobowości. W: W. Łukaszewski (red.), *Osobowość – orientacja temporalna – ustosunkowanie do zmian*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 5-39.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mackay, C. K., Brown, W. P. (1970). Metaphor preference vs. semantic ratings as measures of attitude toward time. *Journal of General Psychology*, 83 (2), 207-212.
- Maruszewski, T., Ścigała, E. (1998). *Emocje – aleksytymia – poznanie*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Mayenowa, M. R. (1974). *Poetyka teoretyczna*. Wrocław: Ossolineum.
- Meerloo, J. A. M. (1966). The time sense in psychiatry. W: J. T. Fraser (red.), *The voices of time*. New York: John Day.
- Mooij, J. J. A. (1976). A study of metaphor. On the nature of metaphorical expression, with special reference to their reference. Amsterdam–New York–Oxford.
- Nałęcka, M. (1997). *Zmienne poznawcze a zdolność tworzenia i oceny metafor* (praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski).
- Nęcka, E. (1999). *Proces twórczy i jego ograniczenia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nosal, C. S. (1990). *Psychologiczne modele umysłu*. Warszawa: PWN.
- Nosal, C. S. (1993). Style percepcji czasu: wymiary i struktura. Propozycja nowej skali pomiarowej. W: J. Brzeziński (red.), *Psychologiczne i psychometryczne problemy diagnostyki psychologicznej*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Nosal, C. S. (2000a). Czas jako wymiar regulacji zachowania. Problemy psychologii temporalnej. W: J. Brzeziński, S. Kowalik (red.), *O różnych sposobach uprawiania psychologii*, s. 106-130.
- Nosal, C. S. (2000b). Długa historia czasu. *Charaktery*, 4, 38-41.
- Nosal, C. S. (w druku). *Problem umysłowych reprezentacji czasu*.
- Nosal, C., Bajcar, B. (1999). Czas w umyśle stratega: perspektywa temporalna a wskaźnik zachowań strategicznych. *Czasopismo Psychologiczne*, 5, 1, 55-68.
- Nosal, C., Oleś, P. (1994). Diagnostyczna wartość pomiaru orientacji temporalnych dla wskaźników kryzysu wartościowania. *Przegląd Psychologiczny*, 37, 4, 525-537.
- Pawluczuk, W. (1978). *Żywioł i forma*. Warszawa: PIW.
- Ricoeur, P. (1989). *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa: PIW.
- Schulte, G. (1997). *An interdisciplinary perspective on the cognitive meaning of linguistic metaphor its interpretation and computational representation*. Philipps–Universität Marburg.
- Stępnik, K. (1988). *Filozofia metafory*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Świątek, J. (1998). *W świecie powszechnej metafory językowej. Metafora językowa*. Kraków: PAN.

- Tisner, K. G., Wahlen, K. (1979). Time perception in adolescent and elderly persons. *Zeitschrift fuer Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie*, 11, 335-346.
- Wallach, M. A., Green, L. R. (1961). On age and the subjective speed of time. *Journal of Gerontology*, 16, 71-74.
- Wessman, A. E., Ricks, D. F. (1966). *Mood and personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Wróblewski, P. (1998). *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Zaleski, Z. (1988). Transtemporalne „ja”: osobowość w trzech wymiarach czasowych. *Przegląd Psychologiczny*, 31, 4, 931-943.
- Zdravko, R. (1995). *From a metaphorical point of view. A multidisciplinary approach to the cognitive content of metaphor*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.

METAPHOR AS A WAY OF EXPRESSING TEMPORAL ATTITUDES

S u m m a r y

The article is devoted to an analysis of temporal metaphors as a way of expressing attitudes towards time. Cognitive functions of this type of metaphors are pointed to, such as: expressing a complex phenomenon of the time in simpler terms, a new and sometimes original view of the time, rendering emotional relation to the time. Different kinds of metaphors are described: Knapp and Garbutt's as well as Wessman and Ricks's. Finally, results are quoted of selected studies of the relation between preference of temporal metaphors and other psychological variables, among others satisfaction with life and the need of achievement.